

Українська Держава гетьмана П.П.Скоропадського

О.П.Ресніт

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У зовнішньополітичній діяльності Української Держави 1918 р. російський вектор був найбільш складним. Це обумовлювалося низкою суттєвих факторів. По-перше, 6-ю статтею Брестського мирного договору від 3 березня 1918 р. між Центральними державами та РСФРР, що зобов'язувала останню унормувати свої відносини з УНР. По-друге, появою на теренах Росії державно-територіальних утворень антибільшовицького спрямування. По-третє, недостатньою визначеністю "східної" політики Німеччини в умовах незавершеної Світової війни. По-четверте, наявністю в Україні потужного російського емігрантського середовища, налаштованого на відновлення великої Росії. І, нарешті, російською імперською спадщиною в ментальності правлячої еліти гетьманату.

На початку статті спробуємо з'ясувати сутність такого визначення, як "українсько-російські відносини" стосовно періоду, що вивчається. Поза сумнівом, відносини Української Держави з російським постімперським простором мали багаторівневий характер: міждержавні, військово-політичні, етнічні та інші. Слід також мати на увазі, що російський напрямок зовнішніх зносин гетьманату значною мірою був детермінований позицією правлячого істеблішменту Німеччини. Її програш у Світовій війні визначальним чином позначився на зовнішньополітичній орієнтації Української Держави, яка задля власного врятування змушена була шукати підтримки у країн-переможниць, тобто Антанті.

Для характеристики відносин УНР і Української Держави з РСФРР використовуються також терміни "українсько-радянські", "українсько-більшовицькі", найчастіше для кваліфікації воєнних дій. Зокрема, праці Я.Тинченка та О.Чіхрадзе присвячені саме "українсько-більшовицьким війнам" 1918-1919 рр. [1]. Цей термін побутував і в українській історіографії міжвоєнної доби.

На наш погляд, таке визначення є доволі умовним, оскільки перша частина словосполучення "українсько-більшовицька" відображає одну сторону, репрезентовану УНР як державою, а друга частина вказує тільки на ідеологічну сутність владного режиму іншої сторони – РСФРР. Не випадково і В.Винниченко, і Д.Дорошенко у своїх працях для характеристики "большевизму" вживали терміни "русько-большевицький" та "московсько-большевицький" [2].

Слід відзначити, що в сучасній українській історіографії намітилася тенденція відходу від

асиметричних кваліфікацій типу "українсько-радянська", "українсько-більшовицька" тощо. Наприклад, М.Ковальчук уникає терміну "українсько-білогвардійська війна", а послуговується досить точним визначенням "війна УНР із Збройними силами Півдня Росії" [3].

Цілком обґрунтованим є й уточнюючі проблемно-тематичні вказівки щодо характеру українсько-російських відносин в самих назвах робіт. Так вчинила В.Церковна, наголошуючи, що предметом її дослідження є лише національно-державний аспект українсько-російських відносин [4].

Хоча, на жаль, зустрічаються й досить "глухі" формулювання досліджень цієї теми. Зокрема, назва дисертації С.Борисенка "Українсько-російські відносини (квітень-грудень 1918 р.)" вказує тільки на хронологічні межі дослідження, претендуючи на розгляд усього спектру цих відносин, у той час як у роботі розглядаються лише відносини Української Держави з РСФРР. Це ж можна сказати й про працю О.Несука [5].

Отже, на нашу думку, таке визначення, як "українсько-російські відносини" може бути застосоване лише в комплексних, узагальнюючих працях. Що ж до висвітлення історії певних аспектів цих відносин, то вони потребують уточнюючих характеристик.

З формальної точки зору, міждержавний рівень відносин Української Держави П.Скоропадського найбільш рельєфно вибудувався з РСФРР. До цього обидві сторони спонукали міжнародні зобов'язання, визначені Брестською угодою. Окрім того, українська сторона намагалася забезпечитися від потенційної більшовицької експансії.

Слід відзначити, що сучасна українська історіографія відійшла від усталеного в радянській історичній науці зображення відносин радянської Росії з "контрреволюційним", "антинародним режимом" П.Скоропадського. Однак і глибокого, системного дослідження усього комплексу відносин Української Держави з РСФРР не проведено. Як правило, в узагальнюючих працях з історії зовнішньополітичної діяльності українських урядів згадується сам факт українсько-радянських переговорів 1918 р. та підписання прелімінарного договору 12 червня [6]. Наводять ці дані й більшість підручників та навчальних посібників [7]. Кілька спеціальних розвідок проблемі мирних переговорів делегацій Української Держави і РСФРР присвятив О.Лупандін [8].

І все ж, з огляду на досить значну історико-джерельну базу, її архівно-документну збереженість та археографічну репрезентацію [9], цей важливий напрямок зовнішньополітичної діяльності гетьманату не знайшов адекватного своєї історичній значущості висвітлення. Слід самокритично визнати, що й у документальних працях, виданих останнім часом, в

т.ч. й за участю провідних учених Інституту історії України НАНУ, ця проблема не набула достатнього висвітлення [10]. А між тим, історія українсько-російських взаємин, зокрема мирних переговорів 1918р., має не лише суто дослідницьке, але й політико-практичне значення у світлі розвитку сучасних міждержавних відносин. Яскравий приклад – питання делімітації та демаркації українсько-російського кордону.

Відносини Української Держави з Кримом також у своїй основі мали досить виразну російську складову. Як відомо, на відміну від Центральної Ради, яка не вважала Крим українською територією, гетьман П.Скоропадський вів послідовну боротьбу за приєднання півострова до України. Фактично, це було жорстке протистояння українських державно-соборницьких устремлінь з ідеєю відновлення великої Росії. До того ж, реалізація цієї політичної лінії гетьманату від початку була різко обмежена геополітичними планами Німеччини на цей окупований її військами стратегічно важливий плацдарм.

З огляду на поліетнічний склад населення Криму, його політичні репрезентанти демонстрували не лише проукраїнський, але й інші вектори орієнтації (кримські татари – на Туреччину, німецькі колоністи – на Рейх, росіяни – на більшовицьку Росію). І все ж українському урядові вдалося через систему економічних і політико-дипломатичних заходів добитися входження Криму до Української Держави на правах автономії. На жаль обставини і час дезавували це важко здобуте рішення.

Відносини Української Держави і Криму завдяки певній політичній актуальності "кримської проблеми" знайшли висвітлення у сучасній історичній, правничій, політологічній літературі. Грунтовні праці цій проблемі присвятили О.Копиленко [11], В.Сергійчук [12], О.Ганжа та Н.Кривець [13].

Однак, попри чималу кількість публікацій, російський чинник у відносинах між Україною і Кримом спеціально не досліджувався. З точки зору наявної джерельної бази, навряд чи її архівний сегмент домінуватиме в нових розвідках. А от опубліковані документи і, особливо, мемуари потребують нового прочитання та інтерпретації. Йдеться як про спогади самого П.Скоропадського, так і відомих російських діячів з антиукраїнського табору – А.Денікіна, О.Лукомського, В.Оболенського, П.Мілокова та інших [14]. Це ж стосується й мемуарів провідних політиків та військових Німеччини – П.Гінденбурга, М.Гофмана, Е.Людендорфа та інших [15]. Надзвичайно цінні спогади безпосереднього реалізатора німецької окупаційної політики Вільгельма Гренера, що свого часу вийшли німецькою мовою, досі не перекладені українською [16].

Переконаний, що з огляду на наукову та політичну значущість історія відносин Української Держави гетьмана П.Скоропадського та Криму має отримати повне комплексне дослідження.

До кола досліджень історії українсько-російських відносин належать і взаємини гетьманату з іншими державно-територіальними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії. Насамперед йдеться про співпрацю із Доном та Кубанню. Нещодавно українська історіографія збагатилася узагальнюючою працею докторського рівня В.Матвієнка, яка

присвячена саме цій науковій проблемі [17]. Оскільки вона охоплює весь період Української революції 1917-1921 рр. та взаємин зі всіма новоутвореннями, то, природно, автор не міг надто деталізувати ці відносини, особливо у їх двосторонньому форматі.

Тому проблема співпраці Української Держави з територіальними новоутвореннями заслуговує на поглиблене вивчення. На наш погляд, документи МЗС гетьманату, спогади П.Скоропадського, Д.Дорошенка, генералів П.Краснова, О.Черячукіна, Г.Лейхтенберзького та інших створюють поважну джерельну базу для розробки цієї наукової проблеми [18]. Зазначимо, що неодмінною умовою має стати ґрунтовне використання інформаційного потенціалу російських архівосховищ, який, на жаль, нашими дослідниками ще не освоєний.

Український уряд намагався надати відносинам з Доном міждержавного характеру. Зустрічні зусилля обох сторін завершилися укладанням 8 серпня 1918 р. українсько-донської угоди, яка передбачала взаємне визнання суверенітету і незалежності, спільних кордонів, налагодження торговельних і митних зв'язків тощо.

Особливо розгалуженими були військово-технічні відносини. Українська Держава постачала на Дон зброю, набої, спорядження. Природно, цей напрям співпраці носив доволі закритий характер, а відтак й має слабку історико-джерельну аргументацію. Однак із цим питанням пов'язана значно ширша проблема – участь України у створенні антибільшовицького фронту, формуванні Південної, Астраханської, Північної армій. Публічні і закриті постанови Ради Міністрів гетьманату підтверджують асигнування для цих цілей десятків мільйонів карбованців.

Ще менш висвітленими залишаються відносини Української Держави з Кубанню. Після приходу П.Скоропадського до влади у травні до Києва прибула делегація Кубанської законодавчої ради на чолі з М.Рябоволом. Тогочасна військово-політична ситуація на Кубані примушувала представників влади шукати підтримки в нового українського уряду і навіть погоджуватися на приєднання краю до України на правах автономії.

П.Скоропадський не був готовий негайно розв'язати це питання, але, як свідчать його спогади і архівні документи, гетьман серйозно ставився до проблеми Кубані, мав плани відрядити туди дивізію генерала З.Натієва, а у Бердичеві формувалося військове з'єднання для посланки в Чорноморську область. Хоча договір про міждержавні відносини між Україною і Кубанню був укладений лише 16 листопада, але весь час туди постачалися зброя і спорядження.

На характер українсько-російських відносин суттєвий вплив справляло ставлення німецької сторони до українського контрагента з російського боку. Природно, що визнання німцями П.Краснова як військового отамана Дону створювало сприятливе середовище для поглиблення співпраці з Всевеликим військом Донським як у цивільний, так і військовій сферах.

Натомість, німецьке командування не могло заохочувати стосунки П.Скоропадського з Добровольчою армією. Проантантівська орієнтація її фундаторів генералів М.Алексєєва і А.Денікіна розцінювалася як потенційна небезпека відкриття

фронту проти німецьких окупаційних військ, передові загоны яких на сході базувалися у Ростові.

Загалом, на наш погляд, питання про відносини П.Скоропадського і лідерів Добровольчої армії має розглядатися у контексті більш широкої проблеми "Українська Держава і російський Білий рух". Нагальність вивчення і висвітлення цієї теми визначається не тільки її слабкою розробкою, але й намаганнями окремих представників сучасної російської історіографії зарахувати П.Скоропадського до білого табору. Так, робить, зокрема, Д.Мітюрін у книзі "Гражданская война: белые и красные". З одного боку Корнілов, Денікін, Скоропадський, Юденіч, Врангель, а з іншого – Будьонний, Фрунзе, Чапаєв, Котовський та інші [19].

Прикметно, що на відміну від А.Денікіна, який вважав П.Скоропадського "українським шовіністом", "самостійником", сучасні російські дослідники ставлять під сумнів його щире українськість. Той же Д.Мітюрін у нарисі про гетьмана терміни "самостійність", "щире українець", "жовто-блакитний", "ридна мова" неодмінно бере в лапки [19, 87-93].

Безперечно, на історико-джерельній поверхні лежить чимало фактів співпраці гетьманського режиму й особисто П.Скоропадського з представниками Білого руху. Але ці відносини слід розглядати в контексті намагання створити потужний антибільшовицький фронт і запобігти можливій експансії РСФРР щодо України. Однак це не може служити достатньою аргументацією для віднесення гетьмана до білогвардійського руху. Адже з найвиразнішим його представником – Добровольчою армією Українська Держава не вступила в союз навіть у найбільш складний час фактичного фіаско гетьманату.

Зважаючи на терезах історичної ретроспективи "українськість" і "російськість" П.Скоропадського, прихильники останньої незмінно кидають на шальки його федераційну грамоту. Мусимо визнати, що й нині це одне з найбільш контроверсійних питань в загальній оцінці діяльності гетьмана.

До речі, здебільшого і адепти, і критики, і сам П.Скоропадський визнають грамоту про федерування з небільшовицькою Росією помилкою. Одні це ставлять йому на карб, інші знаходять вагомні спонукальні причини, а відтак і виправданні моменти.

Однак, враховуючи всі зовнішньополітичні, геостратегічні та внутрішні обставини, не слід залишати поза межами доказової аргументації свідомісіні засади ментальності П.Скоропадського. Без цього навряд чи можна пояснити такий контроверсійний крок гетьмана як положення федераційної грамоти.

Отже, на нашу думку, розгляд українсько-російських відносин навіть такого нетривалого історичного відтинку як доба останнього українського гетьманату засвідчує потребу глибокого і системного дослідження. Адже вони мають не лише суто наукову, але й неабияку суспільно-політичну значущість.

1. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). – Київ-Львів, 1996; Чіхрадзе О. Друга українсько-більшовицька війна (листопад 1918 – грудень 1919 рр.). – Львів, 2003.
2. Вишніченко В. Відродження нації. Ч. II. – Київ-Відень,

1920. – С. 17; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.). – К., 2007.
3. Ковальчук М. Війна Української Народної Республіки із Збройними силами Півдня Росії (осінь 1919 р.). Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2005.; Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: Українсько-білогвардійське збройне протистояння. – К.: Темпора, 2006.
4. Церковна В. Українсько-радянські відносини у 1919-1922 рр.: національно-державний аспект: Дис. ... канд. іст. наук: Ізмаїльський державний гуманітарний університет. – Ізмаїл, 2002.
5. Борисенко С. Українсько-російські відносини (квітень-грудень 1918 р.) Дис. ... канд. іст. наук: Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. – К., 2003; Несук О. Українсько-російські відносини 1917-1922 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1998.
6. Заруда Т. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави (1918 р.): Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1995.; Веденєєв Д. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917-1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1994.
7. Див., напр.: Лановик Д., Матейко Р., Матисьякевич З. Історія України. Навчальний посібник. – К., 1999.
8. Дунайдін О. Українсько-російські мирні переговори 1918р. // Історичні зошити. – К., 1994.; Його ж Політика радянського уряду Росії щодо України // Проблеми історії Української революції Вип. 2. – К., 2007.
9. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань Збірник документів і матеріалів. – Київ-Нью-Йорк-Філадельфія, 1999.
10. Політична історія України ХХ століття. У шести томах. – Т. 2. – К., 2003; Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ століття. – К., 2007.
11. Копиленко О. Україна і Крим: "переговори у справі нового ладу" (документи і матеріали). – К., 2001.; Його ж. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу. – К., 2002.
12. Сергійчук В. Український Крим. – К., 2001.
13. Ганжа О. Кримське питання в політиці урядів України (І Пол. ХХ ст.) // Крим в історичних реаліях України. Матеріали наукової конференції. – К., 1998; Кривець Н. Кримське питання в політиці Української Держави Павла Скоропадського // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007.
14. Деникин А. Очерки русской смуты. Белое движение и борьба добровольческой армии. Май-октябрь 1918 г. Воспоминания, мемуары. – Минск, 2002.; Лукомский А. Воспоминания. Т. 2. – Берлин, 1922.; Оболенський В. Крим в 1917-1920-е годы (мемуари) // Крымский архив. – № 2. – 1996.; Мілюков П. Воспоминания. Т. 2. – М., 1990.
15. Гинденбург П. Воспоминания. – Петроград, 1922.; Гофман М. Записки и дневники. – Ленінград, 1929.; Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. – Т. 2. – М., 1924.; Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914 – 1918 гг. – Т.2. – М., 1924.
16. Groener W. Lebenserinnerungen. Jugend. Generalstab. Weltkrieg. – Gottlingen, 1957.
17. Матвієнко В.М. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917-1921 рр.): Дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2003.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави, м. Київ, 1918.; Скоропадський П. Спогади. – Київ-Філадельфія, 1995.; Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914-1920 рр.) – К., 2007.; Краснов П. На внутрішньому фронті. – М., 2003.; Черячукин А. Донские делегации

на Україну і в Берлін в 1918-1919 гг. // *Донская летопись. – Белград, 1924. – № 3.*; *Лейхтенбергский Г. Как началась "Южная Армия" // Архив русской революции. – Т. VIII. – Берлин, 1923.*
 19. Митурин Д. *Гражданская война: белые и красные. – М. – Спб., 2004.*

Р.Я. Пиріг

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: НІМЕЦЬКИЙ ВПЛИВ

Одна з вимог німецької сторони напередодні перевороту до майбутнього гетьмана стосувалася земельної реформи: "Аграрна проблема розв'язується на основі принципу приватної власності. Селянам слід вносити плату за землю, яка опинилася в їхній власності. Доки не встановлені в законодавчому порядку обмеження на розміри маєтків, зберігаються великі приватні господарства" [1, 160].

П. Скоропадський у своїх спогадах серед пунктів німецького "проекту угоди зі мною" (а фактично ультимативних вимог) цього положення не називає. Очевидно тому, що така позиція німців збігалася з його власною уявою про майбутню земельну реформу [2, 148].

У зв'язку з загостреною реакцією лівих фракцій на державний переворот в Україні, віце-канцлер Пайер на засіданні рейхстагу 4 травня від імені уряду запевнив депутатів, що зміна влади чисто внутрішньо-українська справа, до якої німецьке командування непричетне. А новий режим залишається вірним договірним зобов'язанням України перед союзниками. Він наголосив, що німецьку сторону цілком влаштовує намір українського уряду вирішити аграрне питання шляхом відчуження великої земельної власності, її парцелярії та викупу селянами [3].

Німецький посол Мумм у доповідній записці канцлеру Гертлінгу пріоритети діяльності гетьманської влади визначив так: "Я закличу новий український уряд негайно провести всеохопну аграрну реформу, а також створити національну українську систему освіти" [1, 176]. Подальша концентрація зусиль гетьмана на цих двох напрямках була значною мірою детермінована установками німецької сторони.

Зберігся досить цікавий і промовистий документ – проект аграрної реформи в Україні, складений посольством Німеччини. Очевидно, підготовчі матеріали до нього були виготовлені німецькими аграрними експертами, зокрема проф. П. Рорбахом. Реалізація цього проекту передбачала досягнення трьох цілей: аграрно-політичної – перерозподіл земельної власності на засадах справедливих і простих; фінансово-політичної – надати Українській Державі багаті грошові засоби; зосереджені в руках селян величезні платіжні знаки повернути до загального обігу. З німецькою педантичністю документ регламентував здійснення заходів у наступних головних напрямках:

- придбання землі мало проводитися шляхом звичайних нотаріальних дій;
- селяни отримують землю за пільговими цінами, які в конкретних умовах встановлюються урядом;
- оплата за землю має вноситися в державні каси, підпорядковані Міністерству фінансів;

-з цих коштів мали отримувати компенсацію власники землі (чверть грішми, решта облигаціями Земельного банку);

-цей же банк мав надавати селянам кредити для набуття земельних ділянок;

-отримані від продажу землі кошти уряд мав використати для поліпшення сільськогосподарського і культурного благополуччя країни (меліорація, шляхи сполучення, школи, лікарні);

-частина коштів цього фонду мала піти на врегулювання валютних відносин з Центральними державами [4, 171-172].

Такий розлогий виклад положень цього витвору німецької аграрної думки виправданий з точки зору подальшого висвітлення реалізації українським урядом земельної реформи – однієї з фундаментальних підвалин життєздатності гетьманату як державного утворення. Необхідно це й для з'ясування самодостатності гетьманського режиму у розв'язанні цієї проблеми.

Гетьман був переконаний, що для проведення дійсно ефективною земельної реформи були непридатні як "демагогічні прийоми лівих партій", так й не поступливість "наших російських і польських панів". Він вважав, що потрібно було йти шляхом компромісу, в основі якого слід покласти такі положення: "Передача всієї землі, крім цукрових плантацій, лісів, землі, необхідної для кінських заводів, насінневих господарств. Передачу за плату. Безоплатна передача не має в даному випадку ніяких серйозних підстав і просто надзвичайно шкідлива. Уплата селянських грошей за придбану ними землю, врешті примусить їх пустити ці гроші в обіг, що значно полегшить уряд, даючи йому можливість значно скоротити друк нових знаків. Передача землі не безземельним, а малоземельним селянам. В цьому відношенні треба мати на меті ціль – держава, а не жалюгідну сентиментальність. Тільки земля, передана малоземельному селянству (у тексті помилково "безземельному" – авт.), може допомогти відразу справі, легко поставити його на тверді ноги. Водночас з аграрними питаннями передачі землі необхідно, по-моєму, було провести низку реформ у промисловості, в шкільній системі і обов'язково продовжити справу Столипіна, в сенсі виділення селян на хутори і знищення черезсмузжя" [2, 285-286].

Принципові засади аграрної політики були сформульовані вже в згаданій Грамоті гетьмана. Право приватної власності "як фундаменту культури і цивілізації" відновлювалося в повній мірі, а всі розпорядження українського і тимчасового урядів скасовувалися. Зрозуміло, що відмінявся й закон Центральної Ради про соціалізацію землі. Перший гетьманський акт дозволяв вільний продаж-купівлю землі. Містилося в ньому й концептуальне положення майбутньої земельної реформи про "відчуження земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів" [5].

У поглядах П. Скоропадського на основні принципи земельної реформи чітко простежуються кілька каналів впливу. По-перше, це столипінська реформа, палким прибічником якої він був. Вірогідно, саме під її впливом погляди великого землевласника еволюціонували у бік доцільності фермерського господарювання. Пізніше він стверджував: "Я також